

УДК 347.921

ФУНКЦІЇ ОБОВ'ЯЗКІВ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Визначається концепція функцій цивільних процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу. З'ясовуються варіанти видової класифікації функцій цивільних процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу. З огляду на характер впливу цивільних процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу на цивільні процесуальні правовідносини, визначається роль кожної із функцій.

Ключові слова: цивільні процесуальні правовідносини; цивільні процесуальні обов'язки; функції обов'язків учасників цивільного процесу; класифікація та роль функцій цивільних процесуальних обов'язків.

Виокремлення ролі класифікуючих ознак функцій цивільних процесуальних обов'язків має вкрай важливе значення, оскільки утворюються достатні умови для реального забезпечення виконання поставлених завдань суду щодо справедливого, своєчасного та неупередженого розгляду та вирішення останнім цивільних справ.

У правовій науці під функціями права прийнято розуміти основу шляху (каналів) правової дії, які виражають роль права у впорядкуванні суспільних відносин. Функції права допомагають зрозуміти соціальне призначення права, яке зумовлюється потребами суспільних відносин, відповідно до яких створюються закони, які забезпечують їх позитивний розвиток [1, с. 95]. Вони становлять основні напрямки правового впливу на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування [2, с. 225], вони випливають із його якості [3, с. 13]. Більше того, суб'єктивне право в механізмі правового регулювання має не одну, а цілий ряд функцій [1, с. 94], оскільки в цьому виражається його активна роль, тобто направлення правового впливу права в організації (впорядкуванні) суспільних відносин [4, с. 131].

На сьогодні, порівняно із функціями цивільних процесуальних обов'язків, не можна однозначно стверджувати, що питаннями функцій права як правових категорій, і їхнього призначення, є малодослідженим у науці, оскільки цій проблематиці було присвячено значну кількість наукових праць та розроблено цілий ряд концептуальних підходів. Так, серед вітчизняних дослідників функцій права можливо виділити, наприклад, дослідження Л. І. Заморської, В. С. Ковальського, М. В. Матійка, А. Л. Паскар, Т. С. Подорожної, І. М. Ситара, В. І. Щербини та ін. Функції ж цивільних процесуальних обов'язків в українській цивільній процесуальній науці взагалі не були предметом дослідження, у російській частково розглядалися В. О. Бабаковим [5, с. 55–56]. Звідси постає чимала науково-практична необхідність у більш детальному дослідженні функціонального призначення цивільних процесуальних обов'язків.

Отже для цього потрібно, по-перше, з'ясувати сутність та ознаки функції цивільних процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу, а по-друге, — визначити найбільш характерні чинники та з'ясувати їхню роль, що надавало б можливість у подальшому більш детально впорядкувати та виокремити конкретні функції цивільних процесуальних обов'язків за характером дії в цивільному процесуальному праві.

Р. Р. Каримова визначає, що обов'язки виконують практично одну основну функцію, яка окреслюється спільним завданням — забезпечення матеріальних прав та їхній захист від можливих правопорушень [6, с. 113]. Натомість з позиції цивільного судочинства, захист полягає скоріш від можливих перешкод у сваволі дій тих учасників цивільного процесу, яким приписується виконання конкретного цивільного процесуального обов'язку. Таким чином, дія конкретно визначеного обов'язку ставить завдання перед зобов'язаною особою діяти лише в чітких рамках та в заданому напрямку задля настання конкретного процесуально-необхідного результату — виконання покладеного на учасника цивільного процесу обов'язку, чим і пояснюється сутність функції цивільного процесуального обов'язку.

Цивільний процесуальний обов'язок за своєю природою, як слушно зазначає В. О. Бабаков, спрямований на визначення чіткості поведінки учасників цивільного процесу в умовах змагальності та рівноправності сторін [5, с. 52]. Ця чіткість визначається цивільною процесуальною формою, яка і регламентує процесуальну поведінку учасників цивільного процесу на всіх стадіях, на всіх етапах розгляду справи, щодо всіх специфічних видів і форм дій, вчинених у процесі вирішення цивільної справи, починаючи з моменту звернення до суду; щодо всіх учасників цивільного процесу [5, с. 52; 7, с. 194–195]. Враховуючи такі особливості цивільної процесуальної форми та дії у ній обов'язків, констатуємо, що функції обов'язків учасників цивільного процесу у такій системі дії процесуальної форми будуть мати відповідну динаміку та специфіку.

На наш погляд, доцільно виділяти *регулятивну, забезпечувальну, акумулятивну, зобов'язальну, відновлювальну, допоміжну, заборонячу, та оцінювальну функції тощо*. Зрозуміло, що в межах теоретично-класичного розуміння кожен вид цивільних процесуальних обов'язків окремо буде мати свою парадигму функцій.

Сутність *регулятивної функції* цивільних процесуальних обов'язків, яку інколи визнають центральною [8, с. 26], полягає у тому, що вона розкриває засіб спрямування до якоїсь дії, вчинку, поведінки і здатна утримувати їх у певних межах, чи навпаки, виводити за рамки цих меж задля дотримання цивільної процесуальної форми, принципів. Цей напрям правового впливу полягає у встановленні певних правил поведінки [9, с. 111]. На прикладі її дію можливо розглянути у формі так званих диспозитивних чи змагальних цивільних процесуальних обов'язків, де на учасників цивільного процесу покладені процесуальним законом обов'язки доведення чи спростування тих чи інших обставин справи, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень (ст. 60 ЦПК України).

“Як відомо, суб'єктивний обов'язок кореспондує із суб'єктивним правом. І така взаємодія утворюється внаслідок того, що норма права включає у себе як права, так і обов'язки, та як результат — наділяється представницько-зобов'язуючим характером”, — слушно відмічає О. М. Хохлова. А тому, на її думку, така властивість визначається як можливість, так необхідністю поведінки зобов'язаних суб'єктів [1, с. 102]. Тобто за таких умов у цивільному процесі відбувається відповідне забезпечення (реалізація гарантії) дії цивільної процесуальної норми стосовно до учасників цивільного процесу задля дотримання прав та виконання обов'язків. Цілком очевидним видається і те, що такі обставини пронизують відповідні мету та завдання суб'єктивного цивільного процесуального права та обов'язків, їхні функції. Ці функції і мають відповідний характер забезпечення здійснення прав та виконання обов'язків. А тому *забезпечувальна функція* у контексті цивільних процесуальних обов'язків полягає у тому, щоб надати можливість чітко та неухильно виконати покладений на сторону цивільний процесуальний обов'язок, закріпивши певну процесуальну дію в чітких межах, які прописані (або повинні бути прописані) у цивільній процесуальній нормі.

У межах диспозиції норми цивільного процесуального права її елементи за способом вираження можуть бути як відсилочними, так і бланкетними [10]. Такі елементи будови цивільної процесуальної норми не встановлюють та не передбачають правил поведінки, а вказують чи відсилають до інших норм, утворюючи, таким чином, допоміжний (аккумулятивний) ефект. Звідси яскраво спостерігається притаманна цивільним процесуальним обов'язкам учасників цивільного процесу **аккумулятивна функція**, внаслідок чого така покликана свого роду “підзаряджати” цивільний процесуальний обов'язок додатковим правовим, процесуальним матеріалом (засобами, інструментами — правилом). Особливість аккумулятивної функції полягає у тому, що правовий матеріал насичує правову матерію цивільного процесуального обов'язку можливістю процесуального існування обов'язку як правової категорії. Приміром, щодо обов'язку доказування (ч. 1 ст. 60 ЦПК України), який полягає у тому, що сторона майже постійно упродовж розгляду справи може доповнювати матеріали справи певними доказами, таким чином, акумулюючи основний обов'язок доказування поданням нових доказів, беручи участь у змагальному процесі.

Проте поряд із аккумулятивною функцією цивільних процесуальних обов'язків можливо також виокремити **“функцію відновлення”**, основні завдання якої полягають у властивості відновити права і свободи особи. І. Ситар з цього приводу зазначає, що таке відновлення впливає із колізійності позитивного права. Тому, цитуючи Ю. Тихомирова, вчений цілком правильно підкреслює, що юридична колізія є суперечністю між правовим порядком і намірами та діями щодо його зміни, внаслідок чого відбувається свого роду порівняння цього домагання або з діючим правопорядком, або з принципами права [9, с. 116; 11, с. 43]. Саме це порівняння й колізує між відновлювальною та аккумулятивною функціями. Відновлювальна функція обов'язків міститься у ч. 2 ст. 131 ЦПК України, в нормі якої вказано, що “докази приймаються судом, якщо сторона доведе поважність їх невчасного подання”. Приміром, в обов'язку доказування, така функція охоплюється ч. 1 ст. 60, ч. 1 ст. 131 ЦПК України та оновлює можливість обов'язку сторони подати докази, які, за її переконанням, необхідно для підтвердження чи спростування процесуально значимої інформації (доказів). І тому така функція характеризується саме можливістю суб'єкта процесу продовжити виконання певного обов'язку, який ставився перед ним як необхідність виконання в обов'язковому порядку в цілому.

Функції цивільних процесуальних обов'язків можливо визначити з позиції не тільки відновлювальної їх дії, а дещо в іншому напрямку — **допоміжному**. Хоча за своєю суттю вони практично однакові, різниця полягає лише в тому, що остання здебільшого проявляється окремо та характеризується додатковим механізмом у виконанні цивільного процесуального обов'язку, де сторона у справі може ним скористатися або утриматися від такого, керуючись власними міркуваннями. Так, особи, які беруть участь у справі і вважають, що подання потрібних доказів є неможливим або у них є складнощі в поданні цих доказів, мають право заявити клопотання про забезпечення цих доказів (ч. 1 ст. 133 ЦПК України) або витребування доказів (ст. 137 ЦПК України).

Забороняюча функція цивільних процесуальних обов'язків характеризується встановленням певних обмежень (заборон) щодо закріплених законодавчо обов'язкових правил поведінки зобов'язаного суб'єкта процесу, та проявляється у формі “безумовного дотримання”. Наприклад, ч. 3 ст. 58 ЦПК України встановлено, що “суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування”. З огляду на це, можливо припуститися думки у тому, що зобов'язальна функція споглядається не тільки для суду, а і для сторони по справі. Тобто, сторони зобов'язані подавати лише ті докази для розгляду їх судом, які стосуються лише предмета доказування, та зобов'язанні утримуватися від подання таких доказів, які не стосуються предмета доказування. У той же час як суд інші докази, які не стосуються предмета доказування, зобов'язаний не брати до уваги та таких вимагати.

За позицією І. Ситар, заборонну функцію фактично виконують усі правові норми, оскільки нормування поведінки людини, лімітування її дій часто випливає із суспільних потреб. Але встановлення норм, за твердженням цього автора, — це, по суті, заперечення окремих діянь, незважаючи на рівень свідомості особи. Тому така функція наділена свого роду зрівнювальним характером, де незалежно від людини настає відповідальність [9, с. 116].

Необхідно стверджувати про наявність у цивільних процесуальних обов'язків такої функції як охоронна. О. Ф. Скакун визначає її як *“охоронна компенсаційна”* і характеризує її як функцію відшкодування завданої шкоди (збитку) потерпілому. Вона спрямована на охорону суб'єктів прав і забезпечення соціальної справедливості [2, с. 263]. Ця функція, на думку ряду вчених [12, с. 52; 13, с. 9–12], відтворюється шляхом закріплення норм, де встановлюються не тільки права та обов'язки учасників правовідносин, а й порядок їхнього захисту від можливих порушень та методи забезпечення цих суспільних відносин шляхом застосування заходів державного примусу. Метою охоронної функції цивільних процесуальних обов'язків є *“попередження і виявлення можливих зловживань”* [14, с. 192] зі сторони суб'єктів цивільного процесу, а тому її мета є надзвичайно важливою та актуальною для руху цивільного процесу.

Не вдаючись у предмет регулювання охоронної функції у контексті цивільних процесуальних обов'язків можливо окреслити її спільний знаменник — це *захист від невиконання цивільних процесуальних обов'язків*. Досить зручно розглядати охоронну функцію за наявності норм-розпоряджень, які закріплені в ЦПК України. Такими функціями наділені цивільний процесуальний обов'язок суду застосувати видалення із залу судового засідання за порушення порядку під час судового засідання учасниками цивільного процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання (ст. 92 ЦПК України).

Оцінювальна функція цивільних процесуальних обов'язків характеризується здатністю суб'єкта цивільного процесу оцінити із процесуальної сторони правову ситуацію. Свого роду така є підобов'язком щодо необхідності сприйняти певну процесуально-правову ситуацію і згрупувати всі необхідні засоби для реалізації конкретного обов'язку у правовому руслі, — так би мовити встановити та взяти за основу учасником цивільного процесу наявність того чи іншого факту. Тому така процедура, як правило, притаманна таким учасникам цивільного процесу, як фахівцям у галузі права, адвокатам як представникам, особам, які надають правову допомогу. З огляду на це, функція цивільного процесуального обов'язку виражається завданнями з правової оцінки процесуально-правової інформації.

Таким чином, В. Демічева у цьому контексті відмічає, що ця мікропроцедура необхідна до вчинення певної поведінки, дозволяє набути відповідний елемент процесуального обов'язку [8, с. 26], з чим важко не погодитись.

А. С. Карцев, досліджуючи проблеми суб'єктивних прав та обов'язків відмітив, що без вміння примушувати себе до покладання тягаря боргу немає громадянина. У праві, що корегує за допомогою державного примусу дефекти людської природи, консерватори цінують саме дисциплінуючу функцію [15, с. 451]. У цивільному процесуальному праві серед цивільних процесуальних обов'язків можливо спостерігати, а відтак і виділити *дисциплінуючу функцію* цивільного процесуального обов'язку. Таку функцію слід віднести чи не до узагальнюючих серед вищенаведеної класифікації, оскільки її структурний елемент притаманний практично будь-якому цивільному процесуальному обов'язку.

Дисциплінуюча функція бере свою основу безпосередньо із так званих у науці моральних обов'язків, частина яких закладена в основу цивільних процесуальних норм у силу їхньої структурної будови. Тому значення цієї функції в цивільних процесуальних обов'язках є достатньо важливою, оскільки покликана орієнтувати зобов'язаного суб'єкта на чіткий результат виконання приписаного обов'язку завдяки наявній правосвідомості та виниклого процесуально-необхідного результату.

Функції цивільних процесуальних обов'язків не можуть бути розкриті та вивчені достатньо глибоко та повно без з'ясування взаємодії із іншими для того, щоб вивчити їх у системі функцій. Це дає додаткові підстави узагальнити, що кожна із зазначених функцій цивільних процесуальних обов'язків має досить окреме поле дії та визначена певними межами (принцип субординації) [16, с. 7], дію у часі та просторі. Вони характеризуються у своїй динаміці (русі), їхньому утворенні та реалізації [9, с. 113]. Додатково виділимо, що функції цивільних процесуальних обов'язків необхідно розглядати, із одного боку, як постійну, з іншого, — тимчасову дію зобов'язуючих цивільних процесуальних норм. У визначених законом формах конкретного виду цивільних процесуальних обов'язків їхні функції реалізуються за допомогою ціннісно-зорієнтованих, формально-визначених та суб'єктивно-владних повноважень суб'єктів цивільного процесу.

Таким чином, знаходячи певний взаємозв'язок та циклічність у висвітлених аспектах ролі та функціонального призначення цивільних процесуальних обов'язків, а також, окреслюючи найбільш вагомні структурні елементи цих функцій, підкреслимо, що деякі критерії окремих функцій обов'язків характерні як для суб'єктивного права, так і для певних норм та інститутів цивільного процесуального права. У широкому розумінні, як зазначає Т. Радько, вони впливають із галузевого чи навіть міжгалузевого аспектів, де до таких прийнято відносити, як правило, регулятивну та охоронну [17, с. 76]. Звідси додатково впливає, що цивільний процесуальний обов'язок, яким наділений певний суб'єкт цивільного процесу, є одного виду, а функцій у цього обов'язку — багато, і такі різні, як за призначенням та класифікацією так, і відповідно за їхнім покликанням (завданням, цілями). Кожна із функцій цивільних процесуальних обов'язків може об'єднуватися із іншими функціями чи, навпаки, існувати окремо від інших, діючи виключно в характерному лише для конкретного виду функцій. Так, *приліром*, цивільний процесуальний обов'язок доказування може містити у своїй структурі декілька функцій: *регулятивну, акумулятивну та охоронну*. У той же час кожна із перелічених функцій має свої структурні елементи: *в регулятивній* — здатність скеровувати цивільний процесуальний обов'язок у певні межі, які визначаються цивільною процесуальною формою чи суб'єктивним інтересом; *в акумулятивній* — насичувати цивільний процесуальний обов'язок відновлювальним матеріалом для виконання обов'язку; *в охоронній* — забезпечити здійснення прав суб'єктів цивільного процесу та дотримання цивільної процесуальної форми. Такі елементи вступають концентровано між собою у взаємодію, діючи в залежності від виду правового інституту, цивільної процесуальної норми, судового провадження, процесуальних стадій, суб'єктів цивільного процесу, а також виду цивільного судочинства. Тому функції цивільних процесуальних обов'язків окреслюються як предметом, так і методом правового регулювання цивільного процесу, його процесуальною формою.

З огляду на це, Т. Радько влучно підмітила, що система функцій права за своєю природою в більшому чи меншому ступені конкретизується, як правило, функцією більш низького рівня [18, с. 75–77]. Це, на нашу думку, є закономірним і спричинено безпосередньо тим, що роль (завдання) іншої переважає, і тому така функція насичена імперативним характером, викликаним процесуальним інтересом суб'єктів цивільного процесу. Це дає можливість констатувати, що структура функцій цивільних процесуальних обов'язків характеризується наявністю таких основних елементів:

- а) наявність суб'єктивного права, яке може бути як матеріальним, так і процесуальним;
- б) наявність зобов'язальної цивільної процесуальної норми, яка закріплює цивільний процесуальний обов'язок;
- в) наявність відповідної правосуб'єктності в особи, якій належить певний процесуальний обов'язок.

Підводячи підсумки, відмітимо, що у своїй сукупності наведені вище функції цивільних процесуальних обов'язків та їхні ознаки закріплюють функціональне призначення цивільних процесуальних обов'язків учасників процесу, де, у першу чергу, законодавцем спрямована дія таких на дотримання правопорядку в судовому засіданні; на вчасне визначення обсягів завдань та мети конкретного судового засідання, або ж будь-якої процесуальної дії суб'єктом цивільного процесу; забезпечення змагальної форми цивільного судочинства, в якій реалізуються цивільні процесуальні обов'язки; конструюють гнучкість застосування диспозитивних цивільних процесуальних обов'язків тощо.

Більше того, кожна функція цивільного процесуального обов'язку відіграє свою самостійну роль, де одна з таких може мати значення лише у певних стадіях чи окремих інститутах цивільного судочинства, а тому є перемінною, але залишаючи у собі основний стержень, що характеризується завданням-цілями конкретного обов'язку учасників цивільного процесу.

Функціональне відображення дії цивільних процесуальних обов'язків складає відповідна діяльність як осіб, які беруть участь у справі, так й інших осіб (свідків, перекладачів, спеціалістів, особи, яка надає правову допомогу тощо). А функціональне призначення цивільних процесуальних обов'язків обмежене, оскільки вони не можуть виконати та охопити всі процесуальні явища.

Список використаних джерел

1. Хохлова, Е. М. Суб'єктивное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Хохлова Елена Михайловна. — Саратов, 2008. — 169 л.
2. Скакун, О. Ф. Теорія держави і права [Текст] : [підручн.] / О. Ф. Скакун. — [пер. з рос.]. — Х. : Консум, 2006. — 656 с.
3. Ковальський, В. С. Охоронна функція права [Текст] : [монограф.] / В. С. Ковальський. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 336 с.
4. Алексеев, С. С. Общая теория права [Текст] : [учеб.] / С. С. Алексеев. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Проспект, 2009. — 576 с.
5. Бабаков, В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. — Саратов, 1999. — 197 л.
6. Каримова, Р. Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Каримова Рузалия Рамилевна. — Екатеринбург, 2008. — 228 л.
7. Чечина, Н. А. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производство [Текст] / Н. А. Чечина, Д. Н. Чечот // Юридическая процессуальная форма. — М., 1976. — С. 194-195.
8. Демічева, В. В. Функції правосвідомості: поняття, система та значення [Текст] / В. В. Демічева // Часопис Київського університету права. — 2004. — № 4. — С. 24-28.
9. Ситар, І. Спеціально-юридичні функції права: поняття, класифікація та властивості [Текст] / І. Ситар // Державотворення та право творення в Україні: проблеми та перспективи : матеріали звітної наукової конференції / Львівський національний ун-тет ім. Івана Франка. — Львів, 2008. — С. 110-119.
10. Штефан, М. Й. Цивільний процес України [Текст] / М. Й. Штефан [вид. 2-ге, перероб. та доп.]. — К. : Ін Юре, 2001. — 694 с.
11. Коллизионное право [Текст] : [учеб. и науч.-практ. пособ.] / Ю. А. Тихомиров. — М. : Изд-во г-на М. Ю. Тихомирова, 2000. — 430 с.
12. Ней, Н. С. Позитивістський підхід до розуміння управлінських аспектів реалізації регулятивної функції права [Текст] / Н. С. Ней // Ерліхівський збірник. — вип. 4-5. — Чернівці, 2005. — С. 50-54.
13. Теория государства и права. Курс лекций [Текст] / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М. : Юристъ, 2000. — 761 с.
14. Кивалов, С. В. Судебная реформа в Украине: разочарования и надежды [Текст] / С. В. Кивалов. — Одесса : Юридична література, 2010. — 272 с.
15. Карцов, А. С. Проблемы субъективных прав и обязанностей в русском консерватизме [Текст] / А. С. Карцов // LEX RUSSIA (научные труды МГЮА). — № 3. — С. 445-458.

16. Ковальський, В. Функції права: поняття, джерела, динаміка [Текст] / В. Ковальський // Теорія і практика інтелектуальної власності. — 2009. — № 2. — С. 3–10.
17. Общая теория государства и права. Академический курс [Текст] [в трех томах] / отв. ред. М. Н. Марченко. — [3-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Норма, 2007. — Том 3. — 712 с.
18. Общая теория государства и права. Академический курс [Текст] [в трех томах] / отв. ред. М. Н. Марченко. — [3-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Норма, 2007. — Том 2. — 816 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 4 від 21 жовтня 2011 року)*

Надійшла до редакції 12.11.2011

Мельник Я. Я. Функции обязанностей участников гражданского процесса

Определяется концепция функций гражданских процессуальных обязанностей участников гражданского процесса. Выясняются варианты видовой классификации функций гражданских процессуальных обязанностей участников гражданского процесса. Учитывая характер влияния гражданских процессуальных обязанностей участников гражданского процесса на гражданские процессуальные правоотношения, определяется роль каждой из функций.

Ключевые слова: гражданские процессуальные правоотношения; гражданские процессуальные обязанности; функции обязанностей участников гражданского процесса; классификация и роль функций гражданских процессуальных обязанностей.

Melnyk, Ya. Ya. Functions of Civil Procedure Subjects Obligations

In the article the concept of functions of social judicial duties of civil procedure participants is set out and assigned. Variants of generic classification of civil procedural duties functions of civil procedure participants are clarified. Taking into consideration the character of civil procedural duties of civil procedure participants influence on civil procedural legal relationship, the role of each function is distinguished.

Key words: civil judicial legal relationships; social judicial duties; functions of duties of participants of civil procedure; classification and role of functions of social judicial duties.

